

УДК 81'367:811.11-112

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-9>

РЕЛЕВАНТНІСТЬ ПОРОДЖУЮЧИХ СТРУКТУР РЕЧЕННЯ В ПАРАДИГМІ КАТЕГОРІЇ СТАНУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Шапочкіна Ольга Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської філології
Київський університет імені Бориса Грінченка
o.shapochkina@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-9575-0415

Мета. У статті наголошено на тому, що категорія стану – єдина в своєму роді категорія, що характеризується ознаками різних рівнів – психологічного, морфологічного та синтаксичного. Станові відношення в давньогерманських мовах не являють собою послідовної системи. Вочевидь, наслідком цієї проблеми є полідефініційність категорії стану та розмитість її меж як категорії. У межах теорії генеративної граматики та функціонального синтаксису авторкою проаналізовано давньогерманські станові протокатегоріальні конструкції, з метою розуміння процесів творення давніх конструкцій, процесів породження категорії стану в давніх синтаксичних структурах. **Методи.** Дослідження спирається на таку методологічну базу: теорія керування та зв'язування, X-штрих теорія, теорія переміщення та теорія керування, Тета-теорія, теорія мінімалізму, теорія референтно-рольової граматики. **Результати.** Результати дослідження дають підстави змодельювати структуру синтаксичних конструкцій у парадигмі категорії стану германських мов. У пропонуваній праці головна увага зосереджена на теоріях генеративної граматики та функціонального синтаксису, завдяки яким проаналізовано давньогерманські станові протокатегоріальні конструкції, з метою розуміння процесів творення та породження давніх конструкцій. Авторкою розглянуто цілісні речення, а також окремі дієслівні фрази для повноти розуміння синтаксичних відношень, які реалізуються у становій предикатній конструкції. **Висновки.** З урахуванням всіх зазначених фактів ми доходимо висновку про те, що синтаксичні структури давньогерманських станових протокатегоріальних конструкцій, що розглянуті у статті на прикладі дерев, демонструють різні відношення між вершиною та залежними елементами в становій конструкції, уможливають сліди, пересуви або копіювання. На прикладі синтаксичних дерев проаналізовано структуру клаузи та її проекцію і з'ясовано, що предикат стану утворює ядро-основу, породжуючи інформаційну структуру давньогерманського речення.

Ключові слова: парадигма, станова протокатегоріальна конструкція, давньогерманські мови, синтаксична структура, дієслівна фраза.

THE RELEVANCE OF THE GENERATIVE STRUCTURES OF THE SENTENCE IN THE PARADIGM OF THE CATEGORY OF STATE IN THE OLD GERMANIC LANGUAGES

Shapochkina Olga Volodymyrivna,
Candidate of Sciences in Pedagogy,
Associate Professor of Chair of Germanic Philology
Borys Grinchenko Kyiv University
o.shapochkina@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-9575-0415

Purpose. The article emphasizes that the category of state is the unique one characterized by features of different levels – psychological, morphological and syntactical. State relations in the Old Germanic languages do not represent a coherent system. Obviously, the consequence of this problem consists in the polydefinition of the category of state and the blurring of its boundaries as a category. Within the theories of generative grammar and functional syntax, the author analyzed the Old Germanic state protocategorial constructions in order to understand the processes of creating ancient structures and the processes of generating a category of state in ancient syntactic structures. **Methods.** The study based on the following methodological basis: management and binding theory, X-bar theory, displacement theory, government theory, Theta-theory, minimalism theory, referential-role grammar theory. **Results.** The results of the study give reason to model the structure of syntactical constructions in the paradigm of the category of state in the Germanic languages. The proposed work focuses on the theories of generative grammar and functional syntax, through which the Old Germanic state protocategorial constructions were analyzed in order to understand the processes of creation and generation of ancient structures. The author deals with holistic sentences as well as some verbal phrases for completeness of understanding the syntactic relations realized in the state

predicate construction. **Conclusion.** Taking into consideration all these facts, we conclude that the syntactic structures of the Old Germanic protocategorical constructions considered in the article on the example of trees show different relationships between the vertex and the dependent elements in the state structure and make it possible to have traces, movements, or copying. Via examples of syntactical trees, the clause structure and its projection were analyzed and it was found that the predicate of state forms the core-basis generating the information structure of the Old Germanic sentence.

Key words: paradigm, state protocategorical construction, Old Germanic languages, syntactic structure, verb phrase.

Вступ

Врахування двосутнісної природи категорії стану є типовим для сучасного граматичного вчення. З точки зору форми, стан – категорія морфологічна, оскільки вона виражається зміною форм дієслова, а з точки зору змісту, це категорія синтаксична, оскільки (на відміну від категорій особи, числа, часу, виду дієслова) стан вказує на певні відношення між членами речення (Полховська, 2008). У сучасній лінгвістиці навряд чи є сумніви, що проблемність в інтерпретації значення категорії стану полягає в її багатоаспектності, семантичній незавершеності. За Ю. Жлуктенком, категорія стану репрезентує відношення дії, вираженої дієсловом, до суб'єкта дії, який може позначати виконавця дії (активний стан), може зазнавати дії на собі, бути носієм ознаки за дією, яка виконана якимось стороннім діячем (пасивний стан), чи бути об'єктом власної дії (середній стан чи медіум, власне зворотний або рефлексив) (Жлуктенко, 1976). Становими формами вважають такі, що замінюють одна одну, коли змінюється відповідність між одиницями семантики та синтаксису, передусім між агенсом (виконавцем дії) та пацієнсом (учасником ситуації, на яку ця дія поширюється), з одного боку, та підметом і додатком – з іншого (Касевич, 2011). Змінність є однією із сутнісних властивостей відкритої динамічної системи. Саме тому дослідження категорії стану як об'єкта, який розвивається історично, та основних особливостей змін є важливою частиною дослідження форм існування категорії стану в поєднанні з описом її основних характеристик. Категорія стану (далі – КС) – єдина у своєму роді категорія, що характеризується ознаками різних рівнів – психологічного, лексичного, морфологічного, семантичного та синтаксичного (Сильницький, 1986). Є сенс розглянути КС на рівні синтаксису, а точніше, на рівні синтаксичної конструкції. За Ч. Філлмором, поняття «конструкція» – це мовне вираження, в якому аспект плану вираження або змістового плану не виходить із значення або форми їхніх складових частин (Філлмор, 1992). Це визначення ми вважаємо прийнятним для нашого дослідження станових протокатегоріальних конструкцій (далі – СПК), які існували в давньогерманський період. Кон-

струкція є валентним поєднанням слів або груп слів, яким притаманний безпосередній зв'язок. Дослідження конструкцій у межах генеративної граматики в історичному аспекті здійснюють як зарубіжні (Хомський, Філлмор, Теньєр та ін.), так і вітчизняні (Буніятова, Касевич, Кибрик, Мітрєніна, Тестелець та ін.) мовознавці. У контексті останніх здобутків граматичних студій увагу привертають питання, пов'язані з аналізом станових протокатегоріальних конструкцій, їх дослідження на рівні синтаксису. Для глибшого розуміння відношень між предикатом та його аргументами, валентних відношень, розташування та типів аргументів у реченнях розглянемо, насамперед, синтаксичні структури станових протокатегоріальних конструкцій давньогерманських мов, послуговуючись теорією керування та зв'язування, Х-штрих теорією, теорією переміщення та керування, тета-теорією, теорією мінімалізму, теорією референтно-рольової граматики (Ван Валін, Касевич, А. Кибрик, Мітрєніна, Теньєр, Тестелець, Філлмор, Хомський та ін.). У межах теорій генеративної граматики та функціонального синтаксису проаналізуємо давньогерманські СПК, щоб зрозуміти процеси творення давніх конструкцій, процеси породження КС у давніх синтаксичних структурах. Розглянемо цілісні речення, а також окремі дієслівні фрази для повноти розуміння синтаксичних відношень, які відбуваються всередині прадавньої конструкції. Проаналізуємо релевантність породжуваних структур речення в історичному зрізі на прикладі давньогерманських СПК.

1. Дерева синтаксичних конструкцій

Використовуючи теорію Л. Теньєра (Теньєр, 1988), синтаксичні конструкції можна відобразити у вигляді «дерева» (це поняття запозичене із математичної теорії графів). Дерево – графічне уявлення структури конструкції. Заслужовує на увагу теорія Л. Теньєра, в якій вершиною «дерева» виступає дієслово-присудок (предикат). Всі інші «гілки» (елементи) дерева підкоряються вершині прямо або опосередковано. Підпорядковані елементи – актанти (функціональні одиниці, наявність яких відображає обов'язкові валентності дієслова-присудка) та сирконстанти (функціональні одиниці, присутність яких відображає факультативні валентності дієслова-присудка). Наприклад, у реченні

двн.-верхн.-нім. «Bim **gisentit**, thisu dir **sagēn**» (Hildebrandslied, 1–3) – «Я **надісланий**, тобі це **сказати**», актантом є «Bim», а сирконстантами виступають «thisu», «dir» Зауважимо, що межа між актантами та сирконстантами не завжди очевидна, розмита. Також важливим є те, що ця теорія визнає лише один тип зв'язку – підрядний. Між актантами встановлюється певна ієрархія, можна виокремити актанти різних ступенів: актант I, актант II, актант III. Так, у реченні, напр.: двн.-верхн.-нім. *Ik gehorta dat seggen, dat **sih urhettun** cenon tuotin, Hiltibrant enti Hadubrant untar herium tuem* (Hildebrandslied, 1–3) – «Я чув, це говорили, що **піднялися** на бій одним духом Хільдебрант та Хадубрант у присутності двох військ», де наявні I актант – «Ik», II актант – «Hiltibrant», III актант – «Hadubrant», є певна актантна ієрархія. Окреслена ієрархія між актантами визначається ступенем їх «необхідності», «значимості». Це залежить від повноти синтаксичної конструкції, напр.: двн.-англ. *þa wæs Hroðgare here sped **3yfen*** (Beowulf) – «тоді Хродгару **була дарована** військова вдача» (див. рис. 1).

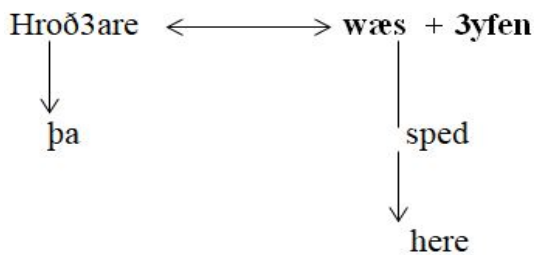

Рис. 1. Структура давньогерманського речення в граматиці Л. Теньєра

Актанти та сирконстанти граматики Л. Теньєра близькі до поняття членів речення. Через поняття актанта та сирконстанта можна визначити основні члени речення, а саме: підмет та додаток – це актанти, а обставини – це сирконстанти. Актанти та сирконстанти з дієсловом-присудком (предикатом) можна поєднати в поняття «синтаксема», де дієслово-підмет – синтаксичне ядро (вершина речення). Так, актантами є *Hroðgare* «Хродгару» та *sped* «вдача», сирконстантами виступають *þa* «тоді», *here* «військова». Завдяки предикату *wæs + 3yfen* «була дарована» ця конструкція поєднується в ситаксему.

2. Синтаксичні дерева в теорії безпосередніх складових

Теорія безпосередніх складників (за В. Касевичем, рос. «граматика непосредственных составляющих», «грамматика НС») також є цінною для нашої наукової розвідки. Відповідно до головної ідеї цієї теорії існує два рівні – рівень глибинної структури та рівень поверхневої структури, ці рівні пов'язані завдяки трансформаціям, які перетворюють одну глибинну структуру в кілька поверхневих. Згідно зі стандартною теорією, правила структурних складників представлено глибинною структурою речення (лексикон), яка підлягає трансформаціям і завдяки ним виникає поверхнева структура (Хомський, 1972). Синтаксична структура (S) утворює термінальний ланцюг, тут встановлюється зв'язок не шляхом синтаксичної ієрархії, а шляхом послідовного лінійного членування: NP (noun-phrase) визначається в термінах як іменна складова частина, VP

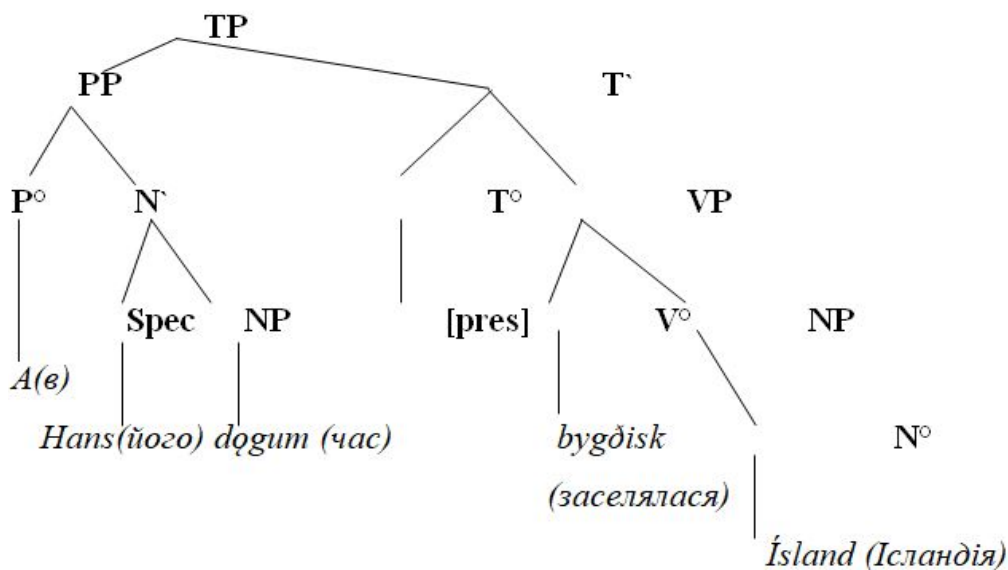

Рис. 2. Структура СПК із відгінками пасивності

(verb-phrase) – дієслівна складова частина, N (noun) – іменник, V (verb) – дієслово, VP – дієслівна група (фраза), NP – іменна фраза, AP – прикметникова група, PP – прийменникова група і т. д. Зауважимо, що вищезазначена теорія синтаксичних структур надає динамічний аналіз давньогерманського речення, який побудовано як послідовність лінійних кроків із членування речення на його елементи. Для прикладу проаналізуємо СПК із відтінками пасивності, напр.: дн.-ісл. *A hans dögum bygdisk Ísland* (Snorra Edda, 23) – «В його час **заселялася** Ісландія» (див. рис. 2).

На рисунку 2 вершиною є TP (темпоральна група), яка розгалужується на PP (прийменникову групу) *A hans dögum* «в його час» та в домінуючій позиції знаходиться T' (темпоральний показник, який у цьому випадку виражено теперішнім часом [pres]). Прийменникова група (PP) розподіляється на прийменник у нульовій позиції (P°) *A* «в»

та іменну групу (N'), що складається із залежного від іменника займенника (Spec) *hans* «його» та власне самого іменника (NP) – *dögum* «час». Часова група при цьому породжується дієслівною фразою (VP), яка презентована медіопасивним дієсловом (V°) *bygdisk* «заселялася», що безпосередньо домінує над іменною фразою (NP) *Ísland* «Ісландія». Дотепер ми зображали дерева без пересування елементів. У генеративній граматиці налічуються три основних варіанти пересувів: пересув питальних груп, пересув вершин та пересув іменних груп. Після пересуви залишаються так звані «сліди». У більш пізніх версіях генетативної граматики (теорія мінімалізму, постгенеративізм) прийнято вважати, що елементи не пересуваються, а копіюються, так що замість сліду в первинній позиції елемента присутня його копія. Синтаксичні дерева поділяються на фази, і всі пересуви між елементами перетворюються на

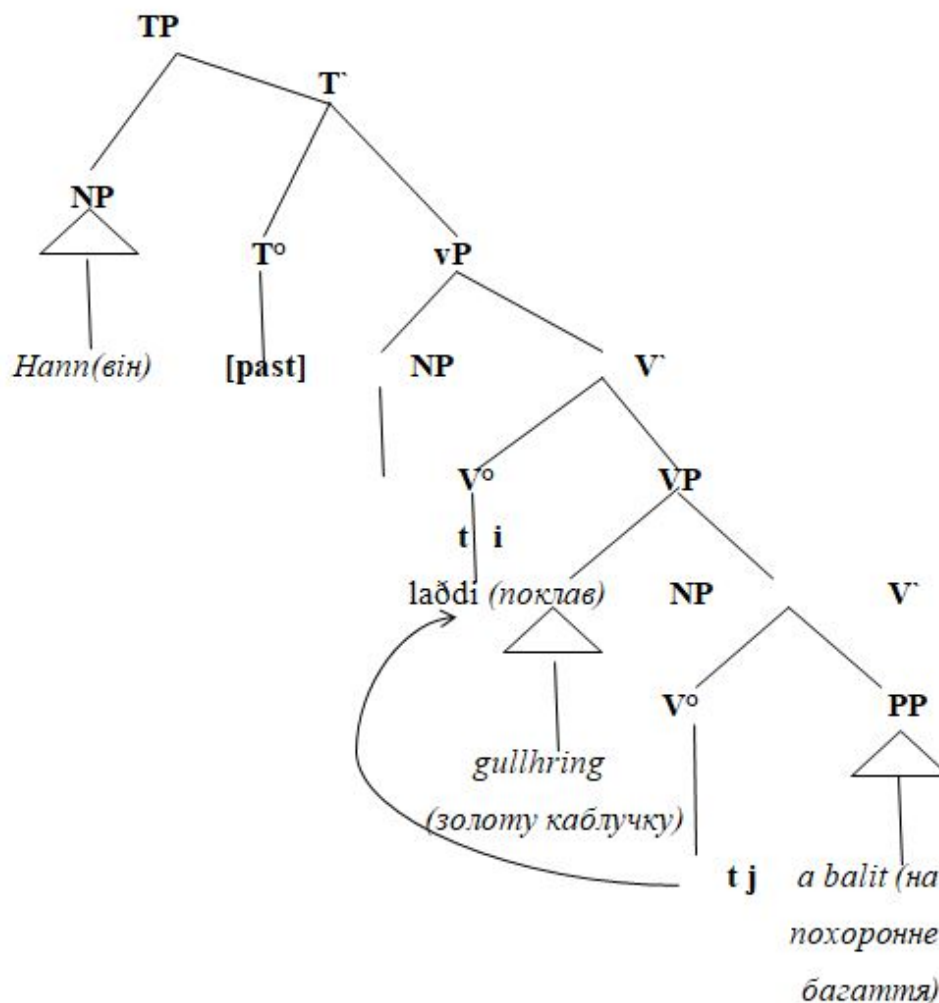

Рис. 3. Синтаксична структура СПК активного стану

внутрішні поєднання (копіювання). Актуалізатор певного стану – дієслово-предикат поєднується зі своїми аргументами в результаті певних узгоджень. Для прикладу розглянемо СПК активного стану, напр: двн.-ісл. *Hann laðdi gullhring a balit* (Snorra Edda, 45) – «Він поклав золоту каблучку на похоронне багаття» (рис. 3).

У наведеній схемі (рис. 3) конструкції активного стану можна спостерігати сліди, що позначені індексом t, щоб можна було зрозуміти, де знаходилася висхідна позиція кожної групи, що копіювалася. Так, у прикладі (рис. 3) є наявним копіювання предиката *laðdi* «поклав». Варто також наголосити на тому, що, наприклад, давньоверхньонімецька мова, як і більшість мов давньогерманської групи, називається мовою V2, тому що дієслово йде у них у реченні другим. На першому місці може стояти будь-яка інша група: підмет, додаток або обставина. Як наприклад, ми можемо спостерігати у СПК із копулами «бути/ставати»+дієприкметник II: двн.-верхн.-нім. *Denne uirdit untar in uule afhapan* (Nibelungenlied, VII – XXXIX) – «Тоді буде між ними бій розпочато» (див. рис. 4).

Окрім того, давньоверхньонімецька мова належить до таких мов, де під час лінеаризації

частина вершин розташовується перед своїми комплементами, а частина – після них. Якщо брати до уваги переміщення дієслова V°– T°– C° і розташування вершин, то це і унаочнює Рисунок 1.4. Тут відбувається два копіювання: у вершині та в іменній фразі.

3. Станові протокатегоріальні конструкції в референтно-рольовій граматиці

Наукова розвідка логічно скеровує нас від дослідження поверхневої та глибинної структури речення в царині генеративної граматики до морфосинтаксичних досліджень Р.Д. Ван Валіна в межах референтно-рольової граматики (Ван Валін, 1993), що належать до течії сучасного функціоналізму. Оскільки ми використовуємо в дослідженні метод «перегорнутої» синхронії, сучасні теорії допоможуть нам розкрити сутність синтаксичних структур СПК. Згідно з ідеями референтно-рольової граматики (Ван Валін, 1993: 7), клауза (елементарне речення) складається із кількох прошарків. Перше членування клаузи відбувається на центр та периферію. Всередині центра виокремлюється ядро – предикат клаузи. Окрім предиката в центрі знаходяться аргументи. Периферія включає інші елементи клаузи – не-аргументи (сирконстанти). Клауза також може включати передцен-

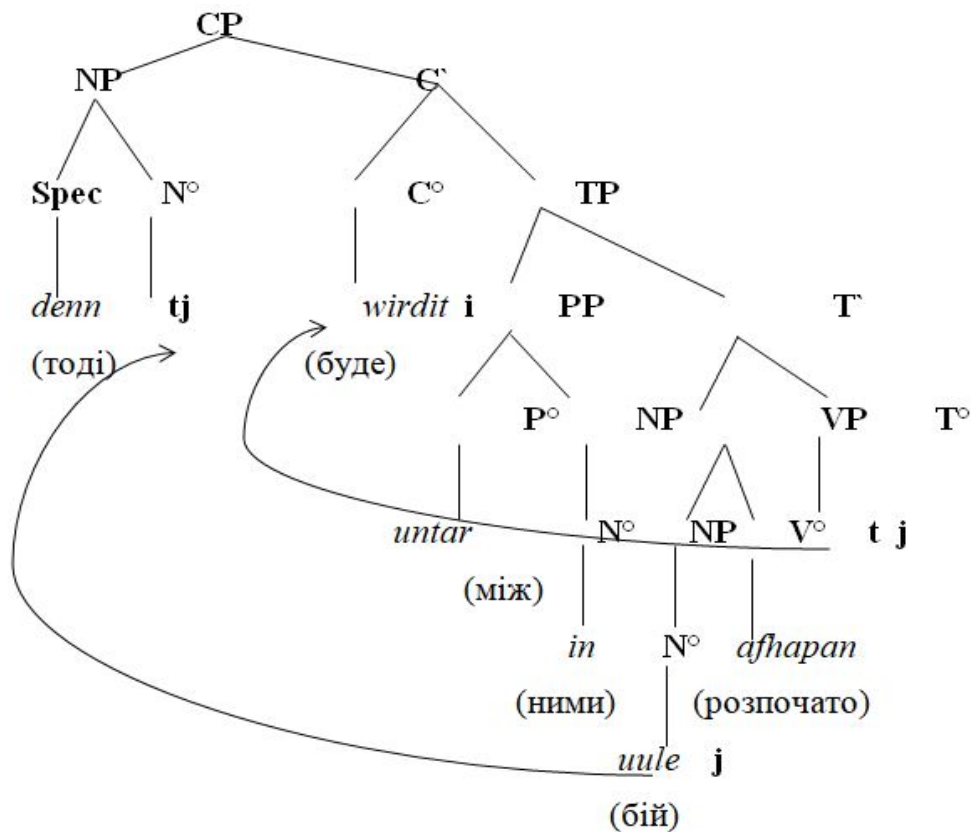

Рис. 4. Структура пасивної СПК

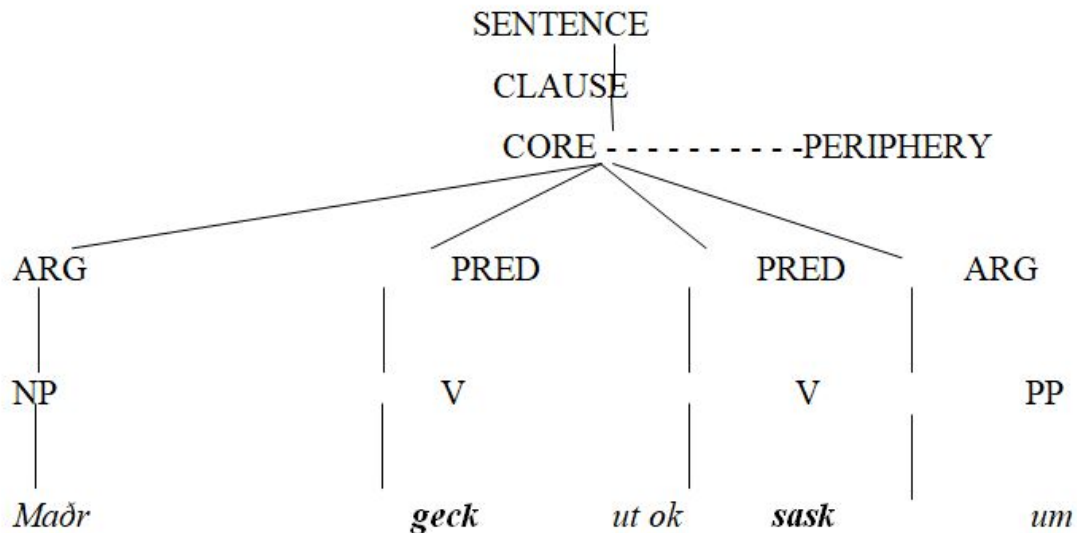

Рис. 5. Структура клаузи давньоісландської СПК

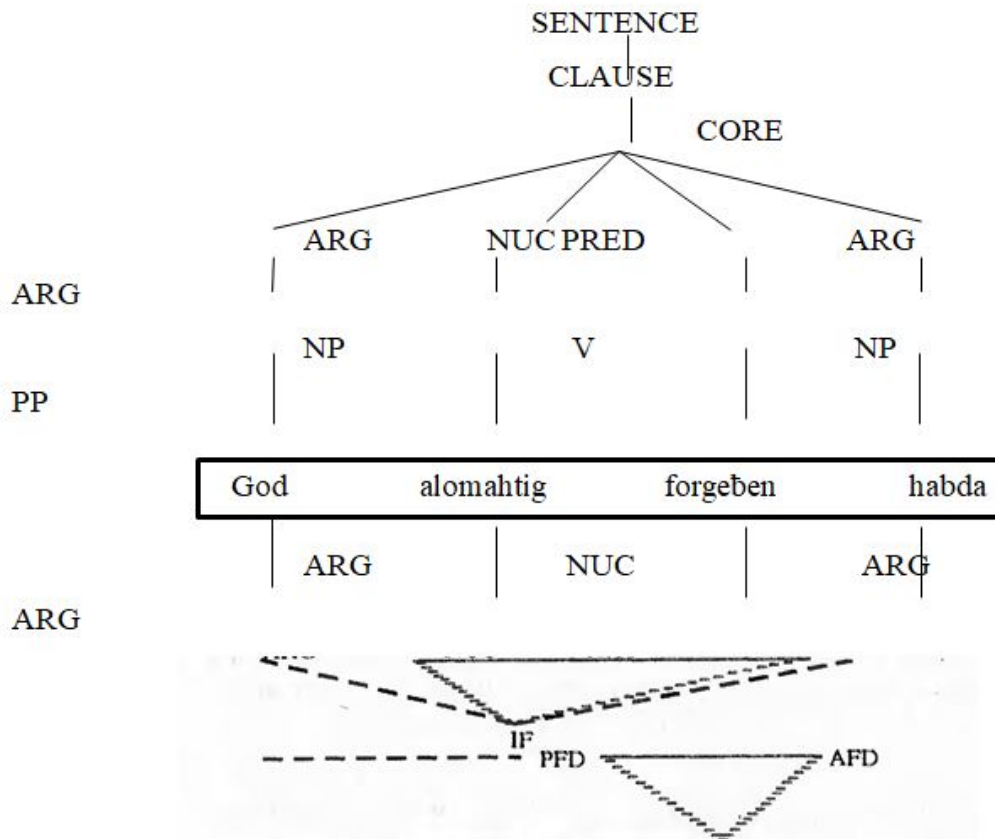

Рис. 6. Проекція фокусної структури давньосаксонської СПК

тральну позицію (наприклад, питальні слова). Цю структуру також можна уявити у вигляді дерева, напр.: днв.-ісл. *Maðr geck ut ok sask um* (L.V. III, 5,14) – «Чоловік вийшов та озирнувся навколо себе» (рис. 5).

З Рисунок 5 стає зрозуміло, що ядром, предикатом клаузи є *geck* та *sask*, першим аргументом є *Maðr*, на периферії знаходиться

другий аргумент – *um*. Іменні групи, якщо вони є у реченні, входять у склад клаузи, однак не входять у склад центра. Також варто зазначити, що до кожного прошарку клаузи можна застосовувати оператор (семантично модифікований елемент відповідного прошарку). Так, оператором, що пов'язується з ядром (предикатом), є стан та вид, а опе-

ратором центра клаузи є модальність. Варто зазначити, що одна і та сама конструкція може мати кілька проєкцій, які характеризують певне висловлювання, напр.: двн.-сакс. *God alomahdig forgeben habda* (Heliand, 245) – «Бог виконав слово, що заповідав» (рис. 6).

Рисунок 6 вказує на те, що немаркований тип фокусу є предикатним фокусом, який збігається з дієслівною групою (VP), таким чином відбувається його граматикалізація.

Висновки

З урахуванням всіх зазначених фактів ми доходимо висновку, що синтаксичні структури давньогерманських СПК, що розглянуті нами на прикладі дерев, продемонстрували відношення між вершиною та залежними елементами в становій конструкції, можливі пересуви або копіювання, проаналізували структури клаузи та її проєкцію. На прикладі синтаксичних дерев ми зрозуміли, що предикат утворює ядро-основу, породжуючи інформаційну структуру давньогерманського речення. У перспективі ми сконцентруємося на дослідженні предикатів стану, їх класифікації, розглянемо предикатно-аргументні відношення, які виникають всередині СПК, щоб найповніше досягнути процеси породження давньогерманської СПК.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жлуктенко Ю.О., Бублик В.Н. Контрастивна лінгвістика: Проблеми і перспективи. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 3–15.
2. Касевич В.Б. Введение в языкознание : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. Филологический факультет СПбГУ; Москва : Издательский центр «Академия», 2011. 240 с.
3. Полховська М.В. Принципи структурної організації екзистенційного речення ранньоніоанглійської мови. *Вісник Київського лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. 2008. Т. 11, 2. С. 80–86.
4. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов в английском языке: учеб. пособие к спецкурсу. Смоленск : СГПИ, 1986. 112 с.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Прогресс, 1988. 654 с.
6. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / пер. с англ. В.А. Звегинцева. Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. 262 с.
7. Beowulf (1975). URL: <http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html> (дата звернення: 20.02.2020).
8. Fillmore Ch.J., Kay P., O'Connor C. (1988). Regularity and idiomaticity in grammatical constructions The case of 'let alone'. *Language*. Vol. 64. No. 3. Pp. 501–538.
9. Heliand In Old Saxon (1877). URL: <https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html> (дата звернення: 20.02.2020).

10. Hildebrandslied (2010). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/hildebrand/bp.html> (дата звернення: 20.02.2020).
11. Ludwigslied (1975). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/ludwigslied/index.html> (дата звернення: 20.02.2020).
12. Niebelungenslied (1972). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html> (дата звернення: 20.02.2020).
13. Project Wulfila (2004). URL: <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12> (дата звернення: 20.02.2020).
14. Snorra Edda (1997). URL: <http://norse.ulver.com/src/edda/index.html> (дата звернення: 20.02.2020).
15. Van Valin R.D.Jr.A (1993). Synopsis of Role and Reference Grammar. *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam : Benjamins, 166 p.

REFERENCES:

1. Zhluktenko, Yu.O., Bublik, V.N. (1976) Kontrastivna lingvistika: Problemi i perspektivi [Contrastive linguistics: Challenges and perspectives]. *Movoznavstvo*. 4. P. 3–15. [in Russian].
2. Kasevich, V.B. (2011) Vvedenie v yazykoznanie [Introduction to Linguistics]: uchebnik dlya stud. uchrezhdenij vyssh. prof. obrazovaniya. Filologicheskij fakultet SPbGU; M.: Izdatelskij centr «Akademiya». [in Russian].
3. Polhovska, M.V. (2008). Principi sturkturnoyi organizaciyi ekzistencijnogo rechennya rannonovoanglijskoyi movi [Principles of the Structural Organization of the Existential Sentence of Early New English]. *Visnik Kiyivskogo lingvistichnogo universitetu. Seriya : Filologiya*. T. 11, 2. 80–86. [in Ukrainian].
4. Silnickij, G.G. (1986). Semanticheskie klassy glagolov v anglijskom yazyke [Semantic classes of verbs in English]: ucheb. Posobie k speckursu. Smolensk : SGPI. [in Russian].
5. Tenier, L. (1988). Osnovy strukturnogo sintaksisa [Structural Syntax Basics]. Progress. [in Russian].
6. Homskij, N. (1972). Aspekty teorii sintaksisa [Aspects of Syntax Theory] : per. s angl. V.A. Zveginceva. M. : Izd-vo Mosk. gos. un-ta. [in Russian].
7. Fillmore, Ch. J., Kay, P., O'Connor, C. (1988). Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of 'let alone'. *Language*. Vol. 64. No. 3. Pp. 501–538.
8. Beowulf. (1975). URL: <http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html>
9. Heliand in Old Saxon. (1877). URL: <https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html>
10. Hildebrandslied [Song of Hildebrand]. (2010). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/hildebrand/bp.html>
11. Ludwigslied [Song of Ludvig]. (1975). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/ludwigslied/index.html>
12. Niebelungenslied [Song of Nibelungen]. (1972). URL: <http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html>
13. Project Wulfila. (2004). URL: <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12>
14. Snorra Edda (1997). URL: <http://norse.ulver.com/src/edda/index.html>.
15. Van Valin R.D.Jr.A (1993). Synopsis of Role and Reference Grammar. *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam : Benjamins, p. 1–166.